

Олександр Маєвський,

к.і.н., н.с., Інститут історії України НАН України,
(Київ, Україна), alexandermaievskiy@gmail.com

БІОГРАФІЇ ХУДОЖНИКІВ-ПЛАКАТИСТІВ В УНІВЕРСАЛЬНИХ ЕНЦИКЛОПЕДИЧНИХ ВИДАННЯХ

На базі аналізу публікацій, присвячених художникам-плакатистам в «Українській радянській енциклопедії», визначено ключові логічні позиції та структурної репрезентації біографії й основних творів ключових плакатистів. Проаналізовано енциклопедичні тексти та визначено генеральну лінію авторів, які наповнювали енциклопедичний контент біографічними довідками. Визначені головні відмінності та підходи у репрезентації як біографії самого митця, так і відбору ілюстрацій в залежності від фахової підготовки автора. Аналіз енциклопедичного контенту пов'язаний з біографіями художників-плакатистів, виявив, що використання територіально-хронологічного підходу в побудові структури енциклопедичного наповнення, виключив можливість охоплення більш загального формату існування митця та мистецького твору в інформаційному просторі. Запропонована Л. Владичем структура та система стала доречною і прогресивною станом на 1982 р., і задала тональність для наступних універсальних енциклопедичних видань. На жаль, методологічні підходи багатьох енциклопедичних редакційних колегій не змінилися. Розкрито тенденцію використання плакатних аркушів як ілюстрацій енциклопедичних статей присвячених біографіям художників-плакатистів, простежено зміну кількісного та якісного візуального наповнення «УРЕ». Визначено необхідність подання у текстовому варіанті пояснень до залучених в якості ілюстрацій політичних плакатів та карикатур.

Ключові слова: художник-плакатист, графіка, плакат, карикатура, енциклопедія, твір, автор, біографія.

Найбільшу кількість біографічних довідок про українських художників-плакатистів серед універсальних енциклопедій вміщувала «Українська радянська енциклопедія». Розлога та багато проілюстрована стаття присвячена плакату, вміщувала й відсилання на авторів, які працювали в царині політичної графіки. Фактологічний, чіткий та структурований матеріал підготував для енциклопедії мистецтвознавець Леонід Владич. У статті «Плакат»¹ Л. Владич стверджує, що «радянський політичний

¹ Українська радянська енциклопедія: [в 12-ти т.] гол. ред. М. П. Бажан; редкол.: О. К. Антонов та ін. 2-ге вид. Т. 8. К.: Голов. ред. УРЕ, 1982. С. 394–395.

плакат народився під час громадянської війни у 1918–20-і, спираючись на традиції народного лубка, сатиричної графіки періоду революції 1905–1907 рр., досяг високої зрілості. Революційний пафос, гнівна ненависть до ворогів країни Рад, художня досконалість властиві друкованим плакатам». Вказуючи специфіку відтворення та стилістику, Л. Владич згадує і найбільш знакових митців, які працювали у цьому полі. Серед плеяди визначних графіків періоду революційного становлення плаката автор виокремлює О. Апсіта, В. Дені, Д. Моора, М. Кочергіна². Не випадковою є стаття, присвячена В. Дені — московському графіку, заслуженому діячу мистецтв РРФСР. Автор зазначає, що художник на початку ХХ ст. працював у гумористичних журналах «Будильник», «Сатирикон» та інших. В період громадянської війни він створив численні плакати, серед яких найбільш знаковими стали «Капітал» (1920) та «Установчі збори» (1919). Автор статті акцентує увагу на тому, що В. Дені присвятив низку плакатів Україні, її боротьбі проти інтервентів. Як ілюстрація до біографії художника розміщується один із його найупізнаваніших творів 20-х років — «На могилі контрреволюції»³. Плакат належить до кращих творів цього жанру. Композиція його володіє ясністю, завершеністю і точно доносить сенс зображення до реципієнта. Під деревами, які немов у траурі, похилили безлисті гілки, художник симетрично розміщує на плакатному аркуші образи «попа» і «буржуя». Вони оплакують втрачений рай — царизм і білогвардійських генералів, чий імена написані на хрестах могильного пагорбу. Під хрестами — діжка з написом «казенне питво» і розірваний на частини двоголовий орел, який виступає символом самодержавства, в небесах — архангел-городовий. Художник поєднує в своєму плакаті два плани — побутовий та фантастичний, домагаючись комічного ефекту. Могила контрреволюції — це, за задумом автора, могила самодержавства і капіталізму⁴.

Владич також наводить коротку біографічну довідку на Д. С. Моора, який з 1908 р. до 1917 р. працював ілюстратором у журналі «Будильник», а у 1918–1920 почав активно творити у царині політичного плакату, створивши найвпізнаваніші образи цього періоду — плакат «Радянська ріпка» (1919) та жестовий плакат, який став своєрідним символом усього ХХ ст. — «Ти записався добровольцем?» (1920). Саме цей плакат і представлений як ілюстрація до статті про автора. У довідці наводяться також найбільш

² Український політичний плакат : альбом / авт.-упоряд. Л. В. Владич. Київ: Політвидав України, 1981. 119 с.

³ Українська радянська енциклопедія: [в 12-ти т.] гол. ред. М. П. Бажан; редкол.: О. К. Антонов та ін. 2-ге вид. Т. 3. К.: Голов. ред. УРЕ, 1979. С. 294.

⁴ Український радянський плакат / автор вступної статті та упорядник М. О. Склярська. Київ: Мистецтво, 1971. 127 с.

відомі роботи Дмитра Стахійовича — «Допоможи!» (1922) і «Ти чим допоміг фронту?» (1941), а також зазначено, що автор створював низку сатиричних ілюстрацій для газети «Правда», починаючи з 1920-го року, та журналу «Крокодил» з 1922-го, активно включався в роботу над створенням ілюстрацій до книг. Крім того, зазначається що у Дмитра Стахійовича навчалася плеяда художників-графіків, серед яких виокремлені Кукринікси та А. Каневський — який з 1936 р. до 1976 р. працював у журналі «Крокодил». Останній згаданий зовсім не випадково, адже серед численних учнів Моора можна було запропонувати багатьох художників, біографії яких були б цілком репрезентативними для енциклопедії, однак, автор пропонує біографічну довідку на Амінадава Мойсейовича виходячи з географічного принципу, хоча в довідці і вказано, що це російський радянський художник, однак народився він в Єлисаветграді (тепер Кропивницький). Також чітко проглядається національний акцент і на діяльності художника. Як творець численних ілюстрацій до книг, автор статті про художника виокремлює і ставить на перше місце його ілюстрації до творів М. Гоголя. Довідку супроводжує портрет А. М. Каневського та ілюстрація чорною аквареллю до «Повісті про те, як посварився Іван Іванович з Іваном Никифоровичем» (1950)⁵.

Що ж до публікації про творчий колектив найвпізнаваніших та найпопулярніших сатириків-графіків Кукриніксів, то автор обмежується перерахуванням регалій, основних проектів та основних книжних видань, які ілюстрував колектив. Тут наводяться фото Михайла Васильовича Купріянова, Порфирія Микитовича Крилова, Миколи Олександровича Соколова та робота «Кукринікси 1947–1948 рр.»⁶.

Довідки про художників О. Апсіта (Латвія) та М. Кочергіна (РРФСР), яких згадує Л. Владич, — відсутні.

Згідно стратифікацією Л. Владича, відповідно до хронології та за методом відтворення, наступну групу становлять плакатисти, твори яких розмножувались за допомогою техніки трафарету. Це — художники «Окон сатири РОСТА» — В. Маяковський, М. Черемних, В. Лебедев. Коротка довідка про «Вікна сатири РОСТА» на 636 знаків, розширює авторський колектив на ще одного автора — О. Хвостенка-Хвостова. Автор зазначає, що до «Вікон РОСТА» належать плакати, створені в період 1919–1921 років художниками та поетами, які працювали в системі Російського телеграфного агентства (РОСТА). Роботи плакатистів закликали до боротьби проти зовнішніх та внутрішніх ворогів Радянської

⁵ Українська радянська енциклопедія: [в 12-ти т.] гол. ред. М. П. Бажан; редкол.: О. К. Антонов та ін. 2-ге вид. Т. 7. К.: Голов. ред. УРЕ, 1982. С. 118.

⁶ Там само. Т. 5. К.: Голов. ред. УРЕ, 1980. С. 563.

республіки. Вони мали узагальнені лаконічні малюнки і короткі, але гострі й влучні підтекстовки. Випускали їх у Москві, Петрограді, Саратові, Баку, Україні. При згадці про Україну автор робить відсилку до власне статті про українські «вікна» — «Вікна УкРОСТА», та зазначає, що традиції «вікон» продовжувалися в роки Другої світової війни в «Окнах ТАСС», про які теж є окрема публікація⁷. Біографічні довідки на росіян М. Черемних та В. Лебедева відсутні, є лише стаття про В. Маяковського, написана літературознавцем, доктором філологічних наук Іваном Трохимовичем Круком, який зазначає, що В. Маяковський «як поет і художник, працював в "Окнах РОСТА". Тут він створив велику кількість політично загострених плакатів, до яких писав віршовані тексти, займався також книжковою і промисловою графікою, виконав численні портретні замальовки, ескізи лубків і театральних декорацій». Зразків, ілюстрацій або ж відсилок до робіт В. Маяковського автор не наводить⁸. Натомість, стаття про О. Хвостенка-Хвостова написана мистецтвознавцем, істориком мистецтва Дмитром Омеляновичем Горбачовим містить окрім портрету самого О.В. Хвостенка-Хвостова та плакату «Здавай продподаток» (1921р.) додаткові ілюстрації художника на окремому аркуші. Що ж до біографічної довідки, то Д. Горбачов акцентує увагу на тому, що Олександр Веніамінович, який народився в українському іконописному центрі — слободі Борисівка, Белгородської області (нині територія Російської Федерації) — український театральний художник, графік, народний художник УРСР (з 1945), який ще з 1916–1918 рр. публікував сатиричні малюнки в журналі «Будильник» (Москва) і працював у кількох московських театрах. 1920–1921 рр. брав участь у діяльності УкРОСТА у Харкові, працював над створенням плакатів, оформленням свят, розписами інтер'єрів та агітпоїздів. У 20-х рр. під впливом супрематизму і конструктивізму оформлював театральні вистави і у цей же час створював сатиричні малюнки для газет «Коммунист», «Харьковский пролетарий», журналів «Червоний перець» (Харків) і «Красный перец» (Москва)⁹.

Плакат «У последней черты» (1920) Хвостенка-Хвостова використовується як ілюстрації статті «Вікна УкРОСТА». Автор відносить до «Вікон УкРОСТА» політичні плакати, виконані від руки або технікою трафарету, які випускало 1920–1921 рр. українське відділення «РОСТА» в Харкові та Києві. В Одесі виходили «Окна ЮгРОСТА» (згодом — «Окна

⁷ Українська радянська енциклопедія: [в 12-ти т.] гол. ред. М. П. Бажан; редкол.: О. К. Антонов та ін. 2-ге вид. Т. 8. К.: Голов. ред. УРЕ, 1982. С. 514–515.

⁸ Там само. Т. 6. К.: Голов. ред. УРЕ, 1981. С. 422–423.

⁹ Там само. Т. 12. К.: Голов. ред. УРЕ, 1985. С. 122.

ОдукРОСТА»). Створення «Вікон» було зумовлене потребою швидко реагувати на актуальні події, звідси — лаконізм зображень і тексту. Автор виокремлює найбільш знаних та активних художників, серед яких — Б. Єфімов, Ю. Ганф, Б. Косарєв, О. Хвостенко-Хвостов, письменники Е. Багрицький, Ю. Олеша, В. Катаєв. Зважаючи на згадку про «Вікна ЮгРОСТА», енциклопедія не вміщує статті про них, але в біографічних довідках можна зустріти згадку про приналежність художника до тих чи інших «Вікон». Натомість на чотирьох представників «Вікон УкРОСТА»¹⁰ є біографічні довідки, в яких також можна прослідкувати певну логічну послідовність. Так, Б. Єфімов та Ю. Ганф — ідентифікуються як російські художники-графіки, а Б. Косарєв та О. Хвостенко-Хвостов — українські. Що ж до біографічної довідки на Б. Єфімова, яка є вкрай сухою та неповною, навіть зважаючи на енциклопедичний формат, сказано про те, що творив художник в галузі політичної сатири (журнальна й газетна карикатура, плакат). Свою діяльність розпочав як карикатурист у газеті «Красная Армия» (Київ, 1919). У 1920 р. очолював художній відділ ЮгРОСТА в Одесі. З 1922 р. працював в Москві в газетах «Правда», «Известия», в журналах «Крокодил», «Огонёк» та багатьох інших¹¹. Читачу не пояснюють ні чому народжений в Києві художник у 1900 р. став російським підданим, ні те, що при народженні він отримав ім'я Борис Хаїмович Фрідлянд¹², не наведені приклади та тиражі основних робіт. Взагалі стаття на 502 знаки є вкрай нерепрезентативною навіть з фактологічної точки зору.

Схожа ситуація і з довідкою на Юлія Абрамовича Ганфа, біографію якого автор вмістив в 469 знаків, і з якої відомо, що художник народився в Полтаві, у 1921–1922 рр. працював у «Вікнах УкРОСТА», був автором політичних карикатур для журналів: «Червоний перець» (1923–1926), «Крокодил» (з 1924), а також газети «Правда» (з 1927). Кращі твори Ю. Ганфа були видані в альбомах «Політична карикатура» (1954), «Карикатура» (1959) та інших. Також Юлій Ганф виконував ілюстрації до творів Л. Кассіля, Дем'яна Бедного, П.-Ж. Беранже та інших. Як ілюстрацію використано карикатуру автора «Малюють» (1958)¹³.

Стаття, присвячена харківському художнику Б. В. Косарєву, містить інформацію про те, що «в роки громадянської війни художник співпра-

¹⁰ Українська радянська енциклопедія: [в 12-ти т.] гол. ред. М. П. Бажан; редкол.: О. К. Антонов та ін. 2-ге вид. Т. 11. К.: Голов. ред. УРЕ, 1984. С. 474–475.

¹¹ Там само. Т. 4. К.: Голов. ред. УРЕ, 1979. С. 101.

¹² ЦГИАК України. Ф. 1164. Оп. 1. Д. 454. Л. 435об.–436.

¹³ Українська радянська енциклопедія: [в 12-ти т.] гол. ред. М. П. Бажан; редкол.: О. К. Антонов та ін. 2-ге вид. Т. 2. К.: Голов. ред. УРЕ, 1978. С. 479.

цював у «Вікнах ЮГРОСТА», оформляв масові революційні видовища, а з 1918 р. працював у театрах Одеси і Харкова»¹⁴.

Серед представників плакатного мистецтва 20–30-х рр. Л. Владич виокремлює провідну роль О. Дейнеки, Г. Клуцїса, О. Родченка, однак з трьох представників стаття в енциклопедії представлена лише на О. Дайнеку. Біографічна довідка про Олександра Олександровича ілюстрована репродукцією його твору «Мати» (1932), яка зберігається у фондах Третьяковської галереї та фотопортретом. В статті вказано, що навчався художник в Харківському художньому училищі, упродовж 1920–1925 рр. в Москві ВХУТЕМАСі у В. Фаворського. В ранній період творчості працював у галузі графіки, створив численні політичні плакати й карикатури. Найбільш знаковими є картини — «Оборона Петрограда» (1928), «Мати» (1932), «Донбас. В обідню перерву» (1935), «Околиця Москви. Листопад 1941 року» (1941), «Біля моря» (1956), «Ковалі» (1957); мозаїчні плафони для станцій московського метрополітену «Комсомольська» (1938), «Новокузнецька» (1943), фриз для фойє Палацу з'їздів у Московському Кремлі (1960–1961), мозаїки «Добрий ранок», «Хокейсти» (обидві — 1959–60), «Червоногвардієць», «Доярка» (1962)¹⁵.

Л. Владич зазначає, що у 1918–1920 рр. в Україні вийшли перші друковані політичні плакати, створені Б. Єфімовим, О. Маренковим, Б. Силкіним, О. Хвостенко-Хвостовим, які малювалися від руки та розмножувались за допомогою трафаретів. Стаття про Олексія Васильовича Маренкова написана Д. Горбачовим якраз і проілюстрована репродукцією такого плакату «Орися ж ти, моя ниво...» (1921). У біографії художника Д. Горбачов наводить такі дані — у 1905–1912 рр. він навчався в Київському художньому училищі в І. Селезньова, Г. Дядченка, Ф. Кричевського. Був членом АХЧУ. Працював у галузі книжкової графіки серед найбільш вагомих робіт — обкладинка до праці В. І. Леніна «Як комуністи-більшовики ставляться до середнього селянства», обкладинки та ілюстрації до творів Т. Шевченка, Марка Вовчка, Ю. Яновського, Ю. Будяка та багатьох інших, плакат «Комуністична партія України створила Робітничо-селянську Українську державу» (1921), «Орися ж ти, моя ниво...» (1921), «1 Мая»(1921); «Всі на вибори до Верховної Ради УРСР» (1938)¹⁶.

Сам же Л. Владич написав довідку про Бориса Васильовича Силкіна, який у 1920–1921 рр. був художником політичного відділу Київського

¹⁴ Українська радянська енциклопедія: [в 12-ти т.] гол. ред. М. П. Бажан; редкол.: О. К. Антонов та ін. 2-ге вид. Т. 5. К.: Голов. ред. УРЕ, 1980. С. 432.

¹⁵ Там само. Т. 3. К.: Голов. ред. УРЕ, 1979. С. 274.

¹⁶ Там само. Т. 6. К.: Голов. ред. УРЕ, 1981. С. 359.

окружного військового комісаріату, а в 1927–1928 рр. брав участь у виставках АХЧУ. Серед найрепрезентативніших творів автора Л. Владич наводить плакати «На коня, робітнику і селянині! Червона Кіннота — запорука перемоги!», «На коня, робітнику і селянині!», «До шерог Червоної Армії!», «Вступайте до Червоної кінноти!», «Три роки соціальної революції», «З дороги!», всі перелічені роботи 1920 р., «Червона гвардія 1917 року» (1927), «Червона Армія 1927 року» (1927). Як унаочнення тексту використовується плакат «Три роки соціальної революції» (1920)¹⁷.

Серед ключових українських митців 20-х–30-х рр. у статті «Плакат» названі А. Страхов, П. Горілий, С. Григор'єв, М. Дерегус та Д. Шавикін. Статтю, присвячену Адольфу Йосиповичу Страхову (справжнє прізвище — Браславський) уродженцю м. Дніпро, скульптору і графіку, написав для енциклопедії сам Л. Владич. Це один з найбільших за обсягом матеріалів, присвячених українським художникам-плакатистам в енциклопедії. Л. Владич зазначає, що плакатист закінчив Одеське художнє училище у 1915, де навчався у Й. Мормоне. В перші пожовтневі роки виконав сатиричні малюнки для газет «Звезда», «Донецкий коммунист», «Селянська правда», став автором обеліска на братській могилі Героїв революції з панно-діорамою «Один боєць упав — мільйон іде на зміну» (1919), тріумфальної арки на честь 1-ї Кінної армії з панно «Червона кіннота не знає перепон» (1920), створив серію плакатів «Абетка революції» (1921). У 1922–1925 рр. працював переважно у галузі книжкової графіки: малюнки обкладинок до «Ленінської бібліотеки» (1922), книги Дж. Ріда «Десять днів, що потрясли світ» (1923), збірника «Ленін» (1926), творів Т. Шевченка, Ф. Достоєвського, Л. Толстого та багатьох інших. Автор плакатів: «В. Ульянов (Ленін)» (1924), «Паризька комуна — славний передвісник Жовтня», «Назустріч світовому Жовтню» (1925), «8 Березня — день розкріпачення жінки» (1926), «Батьківщина моя — комсомол» (1928), «Не здамо справи Леніна» (1929), «Перетворимо старий Донбас на новий, механізований» (1930), «Виконаймо вугільну п'ятирічку за три роки» (1931), «Дніпрельстан збудовано» (1932), «Реальність наших планів — це ми з вами» (1933), «Смерть фашизму!» (1941). Автор погруддя Т. Шевченка (1933), пам'ятників М. Глинці в Запоріжжі (1955), С. М. Кірову в Макіївці (1959), В. І. Леніну в Анжеро-Судженську (1960), Новочеркаську (1961), Приморську (1976), смт. Новоархангельську (1977), Джанкої (1978), Амвросіївці (1980). Стаття проілюстрована плакатом «8 Березня — день розкріпачення жінки» (1926) та портретом художника.

¹⁷ Українська радянська енциклопедія: [в 12-ти т.] гол. ред. М. П. Бажан; редкол.: О. К. Антонов та ін. 2-ге вид. Т. 10. К.: Голов. ред. УРЕ, 1983. С. 154.

Деякі роботи художника представлені на окремому аркуші та до статті «Плакат» — «В. Ульянов (Ленін)» (1924)¹⁸.

Подібною є стаття Л. Владича, присвячена не менш знаковому художнику — Василю Іллічу Касіяну, який у 1922–1926 рр. навчався в Празькій академії образотворчих мистецтв у М. Швабінського. У 1923 р. отримав громадянство СРСР, у 1927 р. переїхав до УРСР. У Празі, приєднавшись до демократичної течії у чеському мистецтві, відомому під назвою «соціальної графіки», В. Касіян створив цикл станкових гравюр про злиденне життя міських і сільських пролетарів («У вагоні. В пошуках роботи», «Селянська родина» (1924); «Робітничка родина», «Бездомні безробітні» (1925); «Перепочинок», «Страйк» (1926). Працюючи в Україні, виконав дереворити, пройняті революційною романтикою («Арсенальці», «Герой Перекопу», «Перекоп» (1927), оспівував велич соціалістичних перетворень в циклах «Донбас» (1931); «Дніпрельстан» (1932). У наступних станкових творах велике місце посідає образ В. Леніна (цикл «В. І. Ленін і Україна» (1947), «Ленін і народ» (1961), «Сонце правди і свободи» (1969). Упродовж усього творчого життя Касіян звертався до образу Т. Шевченка та його героїв (гравюри «Гайдамаки» (1922), «Гарас Шевченко» (1922–1923, 1926, 1960), «Шевченко на Україні», «Шевченко серед селян» (1939), «Шевченко з казахським хлопчиком» (1961), та інші; Виконав цикли оформлень та ілюстрацій до «Кобзаря», (1934, 1944, 1949, 1954, 1974); до окремих творів Т. Шевченка: «Наймичка» (1938); «Гайдамаки» (1964). У книжковій графіці — цикли ілюстрацій до творів І. Франка, М. Коцюбинського, Лесі Українки, В. Стефаника, О. Кобилянської, А. Тесленка, О. Іваненко та ін. Серед плакатів Л. Владич викремив найпопулярніші твори митця, серед яких: «На бій, слов'яни» (1942), цикл «Гнів Шевченка — зброя перемоги» (1942–1943), меморіальні плакати, присвячені Лесі Українці (1942, 1946), М. Коцюбинському (1942, 1964), П. Мирному, К. Ушинському (1945), М. Черемшині (1949), Т. Шевченкові (1961, 1964), О. Довженкові (1964). У 1978 р. було встановлено щорічну Республіканську премію ім. В. І. Касіяна за кращий політичний плакат, художнє оформлення політичної літератури та художню листівку. Ілюстративний матеріал автора репрезентований на окремому аркуші та залучений до статей «Автопортрет», «Арсенальці», «Гайдамацький рух»¹⁹.

Найменшою ж довідкою про художника в енциклопедії є стаття, присвячена харків'янину Горілому Павлу Петровичу, який працював у

¹⁸ Українська радянська енциклопедія: [в 12-ти т.] гол. ред. М. П. Бажан; редкол.: О. К. Антонов та ін. 2-ге вид. Т. 11. К.: Голов. ред. УРЕ, 1984. С. 17.

¹⁹ Там само. Т. 5. К.: Голов. ред. УРЕ, 1980. С. 56–57.

галузі політичного плаката і загинув на фронті у роки Другої світової війни. Його найтиражованішими плакатними аркушами стали «Хай живе Червона Армія!», (1933); «Привіт бійцям-прикордонникам...», (1936); «Клянемося тобі, товаришу Ленін», «Всі до виборчих урн!» (1937)²⁰.

В. Афанасьєв підготував статтю про луганчанина Сергія Олексійовича Григор'єва, живописця і графіка, члена АМ СРСР (з 1958), народного художника СРСР. Митець у 1932 р. закінчив Київський художній інститут, де навчався у Ф. Кричевського та Ф. Красицького. Ранні твори художника присвячені молоді — панно «Фізкультурники», «Діти на пляжі», «Баяніст» (1937), «Комсомольська сім'я» (1939), «Свято молоді» (1937–38). Стаття проілюстрована портретом художника, а його роботи представлені на окремому аркуші, однак плакатів та карикатур у статті не названо²¹.

Мистецтвознавець Д. Степовик написав статтю, присвячену Михайлу Гордійовичу Дерегусу — живописцю і графіку, члену-кореспонденту АМ СРСР. М. Дерегус навчався у Харківському художньому інституті у М. Шаронова, С. Прохорова і О. Кокеля. Працював переважно в галузі станкового живопису, станкової та книжкової графіки. У ранніх картинах «Відпочинок» (1932) та «Колгоспне свято» (1935) відобразив процес «оновлення» українського села. Упродовж 1940–1941 рр. виконав цикл «Дорогами України». У період Другої світової війни створив багато плакатів, «вікон сатири», а також цикли офортів «Шляхами війни» і «Зруйнований Київ» (1943). Головними темами творчості М. Дерегуса в післявоєнний час є Україна, її героїчне минуле, життя радянського народу. Серед живописних творів — серія «Хмельниччина» (1945), картина «Тарас Бульба на чолі війська» (1955), триптих «Дума про козака Голоту» (1960), «Перебендя» (1961), «Мавка» (1971), «Віва Альєнде» (1973), «Декабристи в Кам'янці» (1975), триптих «Степ» (1977). М. Дерегус є автором серії офортів на теми народних дум та історичних пісень (1947–1958), ілюстрацій до книжок: «Енеїда» (1936), «Тарас Бульба» (1953), «Переяславська рада» (1953), поем «Катерина» і «Наймичка» (1964) та багатьох інших. Публікація вміщує портрет художника, а його роботи як ілюстрації представлені на окремому аркуші та в статтях «Вовчок Марко», «Гоголь М.В.» та «Думи»²².

Стаття, присвячена Дмитру Миколайовичу Шавикіну, проілюстрована портретом художника, а його робота представлена на окремому

²⁰ Українська радянська енциклопедія: [в 12-ти т.] гол. ред. М. П. Бажан; редкол.: О. К. Антонов та ін. 2-ге вид. Т. 3. К.: Голов. ред. УРЕ, 1979. С. 110.

²¹ Там само. Т. 3. К.: Голов. ред. УРЕ, 1979. С. 164.

²² Там само. С. 302.

аркуші, однак назви плакатів, чи принаймні характеристика авторського стилю в статті відсутні. Наводиться лише перелік його основних картин²³.

Наступним етапом розвитку плакатного мистецтва Л. Владич виокремлює період Другої світової війни та акцентує увагу на тому, що відновлюється випуск «Вікон ТАРС», розмножуваних за допомогою техніки трафарету. Серед художників-плакатистів автор виокремлює В. Іванова, О. Кокорьокіна, В. Корецького, Кукриніксів, І. Тоїдзе, Д. Шмаринова. Відсилкова стаття «Окна ТАСС» пояснює, що «Вікнами ТАРС» називалися агітаційні політичні плакати, які випускало Телеграфне агентство Радянського Союзу в Москві в роки Другої світової війни з 1941 р. до 1945 р. Малюнки й тексти «Вікон ТАРС» закликали до боротьби з ворогом, прославляли подвиги радянських людей. «Вікна ТАРС» виконувалися технікою трафарету, головним чином, у плані героїко-романтичних та сатиричних композицій, за стильовими ознаками були прямим продовженням політичного плаката передвоєнних років та мистецьких традицій «Окон РОСТА». В створенні їх брали участь художники Д. Моор, В. Дені, Кукринікси, І. Тоїдзе, поети Д. Бедний, В. Лебедев-Кумач, С. Маршак та багато інших. «Вікон ТАРС» випускалися також в інших містах Радянського Союзу, зокрема в Ташкенті, Баку, Свердловську. За зразком «Вікон ТАРС» у Києві, Харкові, Одесі, Алма-Аті, Ашхабаді та безпосередньо на фронті випускали «Агітвікна», над створенням яких працювали українські художники К. Агніт-Следзевський, О. Довгаль, І. Кружков, В. Литвиненко, Р. Мельничук, С. Отрощенко, З. Толкачов, письменники О. Вишня, Я. Галан, П. Козланюк, С. Олійник, Л. Первомайський, В. Сосюра, М. Терещенко та інші²⁴.

З п'яти згаданих Л. Владичем художників, які працювали у «Вікнах ТАРС», відсилкові статті є лише про І. Тоїдзе та Д. Шмаринова. Окрім того, ще є стаття, присвячена Іраклію Мойсейовичу, є ще й гасло з даними про його батька — Мойсея Івановича Тоїдзе. Довідка на Іраклія Мойсейовича ілюстрована «Портретом сестри» (1925), присвяченим Олександрі Мойсеївні Тоїдзе — актрисі театру і кіно, народній артистці Грузинської РСР та рідній сестрі художника. Також в енциклопедії використовуються твори автора для ілюстрування інших статей, зокрема статті «Агітація» та інших. Серед творів автора згадані лише його найпопулярніші картини «Лампочка Ілліча» (1927), «До нового життя»

²³ Український радянський плакат / упорядники: Б. Бутник-Сіверський, А. Кожухов. Київ : Державне видавництво образотворчого мистецтва і музичної літератури, 1957. 157 с. іл.

²⁴ Українська радянська енциклопедія: [в 12-ти т.] гол. ред. М. П. Бажан; редкол.: О. К. Антонов та ін. 2-ге вид. Т. 7. К.: Голов. ред. УРЕ, 1982. С. 515.

(1929), «Земний уклін Батьківщині» (1961) ілюстрації до поеми Ш. Рус-тавелі «Витязь у тигровій шкурі» (1937) та плакат «Батьківщина-мати кличе» (1941).

У статті про Дементія Олексійовича Шмарінова, написаній І. Вербою, наголошується на тому, що автор навчався серед інших художніх студій і в студії М. Прахова в Києві (1919–1922). Д. Шмарінов став автором численних ілюстрацій до класичних творів літератури, графічної серії «Не забудемо, не простимо!» (1942), плакатів «Помстися!» (1941–1942), «Слава визволителям України!» (1944), картин «Герої севастопольського повстання 1905 року» (1956), «В. І. Ленін на параді Всевобучу» (1957)²⁵.

Щодо статей, присвячених українським художникам-плакатистам, які працювали в «Агітвікнах», енциклопедія вміщує довідку на К. Агніт-Следзевського — українського радянського графіка, автора сатиричних плакатів і станкових малюнків, заслуженого діяча мистецтв УРСР (з 1960). З 1946 р. він навчався у Києві в художній студії О. Мурашка і в Політехнічному ін-ті (1916–1922). З 1923 р. працював карикатуристом в газеті «Пролетарська правда», журналі «Глобус». У період Другої світової війни створив багато карикатур для фронтової преси. У 1944–1973 рр. — працював в журналі «Перець»²⁶.

Олександр Михайлович Довгаль — уродженець Дебальцево, графік, заслужений діяч мистецтв УРСР, у 1929 р. закінчив Харківський художній інститут, де навчався у І. Падалки та О. Маренкова. Працював у галузі станкової й книжкової графіки, плаката. Найбільш популярні твори «Полільниця» (1926), «Розподіл пайка» (1927); плакати «Містери із безробіття мають дивіденди» (1931), «Відбудуємо рідний Донбас» (1947) та інші, серії «Соціалістичний Харків» (1936–1937), «Класики світової культури» (1939–1960), «Шляхами війни» (1942–44). Стаття супроводжується портретом художника та його ілюстрацією до вірша П. Тичини «Арфами, арфами...»²⁷.

Ілля Маркович Кружков — уманський живописець і графік, заслужений діяч мистецтв УРСР (з 1969), у 1930 — 1934 рр. навчався у Харківському художньому інституті, у 1941 закінчив Київський художній інститут, де брав уроки мистецтва у К. Єлеви, С. Григорьєва та Ф. Кричевського. Найпопулярніші твори живопису — «Молотьба» (1939–1940), «Седнів. Історичні місця боїв» (1940–1941), «Букринський плацдарм»

²⁵ Українська радянська енциклопедія: [в 12-ти т.] гол. ред. М. П. Бажан; редкол.: О. К. Антонов та ін. 2-ге вид. Т. 12. К.: Голов. ред. УРЕ, 1985. С. 423–424.

²⁶ Там само. Т. 1. К.: Голов. ред. УРЕ, 1977. С. 55.

²⁷ Там само. Т. 3. К.: Голов. ред. УРЕ, 1979. С. 417.

(1946–1947); плакати: «... Убий — не здамся» (1942), «Помститься» (1942), «Татусю, врятуй!» (1943); «Матері всього світу! Будьте в авангарді борців за мир!» (1959); кіноплакат «Анничка» (1970). Стаття проілюстрована агітплакатом художника «Будемо гідні пам'яті батьків» (1972)²⁸.

Валентин Гаврилович Литвиненко — графік, живописець і письменник, народний художник УРСР (з 1960), народився в Кременчуці. Навчався в художній студії М. Самокиша у Сімферополі та на робітфаці при Харківському художньому інституті (1932–1934). З 1941 р. — постійний співробітник журналу «Перець». Найпопулярніші плакати та агітвікна — «Україна вільна!», «Волго-Дунайська рапсодія» (1944); станкові — «Рус не здається!» (1944), «Дядечку, я боюся!» (1944), «Журі» (1945), «Люблю і горжуся» (1945), «Відбудова заводу» (1946), «Квартет» (1947), серія «Мисливська лірика» (1951), «Золота осінь» (1952), сатирична серія «Зникаючі різновиди птахів» (1954–1956), «Весняна тиша» (1959), серія «Рибальське щастя» (1960), «Мисливські усмішки» (1961); ілюстрації до байок І. Крилова та Л. Глібова, творів І. Франка, Лесі Українки, до оповідань О. Вишні та багато інших²⁹.

Сергій Борисович Отрощенко, родом з Омська, у 1930–1935 рр. навчався в Одеському, 1935–1940 рр. у Київському художніх інститутах. З 1968 р. — працював в Москві в галузі станкового й монументального живопису. Найвизначніші твори: картини — «Партизанський край» (1945), «Партизани» (1947), «Месники» (1958), «Вівчар» (1961), «Гуцулка» (1972), серія «Київ» (1976–1977), «Рання весна в Карпатах» (1979); монументальні — панно в Києві «Пісня часів громадянської війни» (1959), діорама «Київ 12 ст.»³⁰.

Зіновій Шендерович Толкачов народився в с. Щедрін, Гомельської області, графік і живописець, навчався в Москві в ВХУТЕМАСі у П. Кончаловського, 1928–1929 рр. — в Київському художньому інституті. Працював у галузі монументального мистецтва, станкової та книжкової графіки, журнальної сатири і плаката. Серед найрепрезентативніших робіт — настінні розписи в комсомольських клубах у Києві (1921–1922), ескіз композиції, присвяченої 1-му з'їздові комсомолу України (30-і рр.); серії літографій «Ленін — маса» (1924–1928), «Трипільська трагедія» (1937), «Окупанти» (1941–1943), «Майданек» (1944–1945), «Квіти Освенціма» (1945), численні плакати, карикатури. Матеріал супроводжує автор-

²⁸ Українська радянська енциклопедія: [в 12-ти т.] гол. ред. М. П. Бажан; редкол.: О. К. Антонов та ін. 2-ге вид. Т. 5. К.: Голов. ред. УРЕ, 1980. С. 542.

²⁹ Там само. Т. 6. К.: Голов. ред. УРЕ, 1981. С. 147.

³⁰ Владич Л. Майстри плаката. Творчі портрети українських радянських художників-плакатистів. Київ: Мистецтво, 1989. 185 с.

ський малюнок тушшю, який слугував ілюстрацією до п'єси «Матінка Кураж та її діти» (1965)³¹.

Не зраджуючи географічному принципу, Л. Владич виокремлює своїх сучасників-плакатистів, які активно працювали в жанрі плакату, так в РРФСР — О. Савостюк, Б. Успенський, в Азербайджані — Е. Шахтахтинська, в Латвії — Ю. Галкус, про яких енциклопедія інформації не подає³².

Натомість із залученням ілюстративного матеріалу представлені публікації, присвячені повоєнним плакатам та художникам. Л. Владич згадує Ф. Глушука, Т. Ляшука, Ю. Мохора, О. Терентьєва — про них в декілька речень представлена інформація та наведено в якості ілюстрації по одному плакату, а от про згаданих Є. і К. Кудряшових та Є. Саренко інформація відсутня.

Таким чином, на базі аналізу публікацій, присвячених художникам-плакатистам в «Українській радянській енциклопедії», можна дійти висновку, що тональність, задана мистецтвознавцем Леонідом Владичем, видається цілком логічною та уможливила структурну репрезентацію біографії й основних творів ключових плакатистів. Однак, використання територіально-хронологічного підходу, який, звісно, має місце в побудові структури, виключив можливість охоплення більш загального формату існування митця та мистецького твору в інформаційному просторі. Зважаючи на те, що статті писали різні люди, спеціалісти, які представляли різні наукові інституції, це відповідно дало не зовсім збалансований результат, адже є публікації об'ємом в 500 знаків і понад 2500 при тому, що біографії є не менш важливими у форматі дослідження становлення і розвитку політичного плаката. Такі перекося чітко можна прослідкувати, звернувши увагу на автора самої статті. Більш об'ємними і повними з представленням значної кількості назв творів художника є тексти, підготовлені переважно мистецтвознавцями, у той час як більш сухий біографічний фактаж подають історики. Також варто відзначити персональні смакові вподобання у презентації самих творів художників, у багатьох плакатистів, які певною мірою були флагманами саме політичного плаката як ілюстрації, використовують картини, в окремих випадках взагалі не ілюструють статтю роботою художника, у той час, як у деяких художників представлено понад 3 зразки їх творчості.

³¹ Українська радянська енциклопедія: [в 12-ти т.] гол. ред. М. П. Бажан; редкол.: О. К. Антонов та ін. 2-ге вид. Т. 11. К.: Голов. ред. УРЕ, 1984. С. 291.

³² Там само. Т. 8. К.: Голов. ред. УРЕ, 1982. С. 394–395.

REFERENCES

- Bazhan, M.P. (Ed.). (1982). *Ukrainska radyanska entsiklopediya*. (Vol. 1–12). Kyiv: Golovna redaktsiya ukrayinskoyi radyanskoyi entsiklopedii. [in Ukrainian].
- Vladych, L. (Ed). (1981). *Ukrayinskyi politychnyi plakat* [Ukrainian political poster]. Kyiv: Polityvdav Ukrayiny. [In Ukrainian].
- Butnyk-Siverskyi, B., Kozuhov, A. (Ed). (1957). *Ukrayinskyi radianskyi plakat* [Soviet Ukrainian poster]. Kyiv: Derzhavne vydavnytstvo obrazotvorchoho mystetstva i muzychnoyi literatury. [In Ukrainian].
- Vladych, L. (1989). *Maistry plakata. Tvorchy portrety ukrayinskyh radianskyh hudozhnykiv-plakatystiv* [Masters of poster. Creative portraits of Soviet Ukrainian poster artists]. Kyiv: Mystetstvo. [In Ukrainian].
- Skliarska, M. (Ed). (1971). *Ukrayinskyi radianskyi plakat* [Soviet Ukrainian poster]. Kyiv: Mystetstvo. [In Ukrainian].

Alexander Maievskiy

PhD in History, Researcher,
Institute of History of Ukraine,
National Academy of Sciences of Ukraine
(Kyiv), Ukraine, alexandermaievskiy@gmail.com

BIOGRAPHIES OF POSTER ARTIST IN UNIVERSAL ENCYCLOPEDIA PUBLICATIONS

Based on the analysis of publications dedicated to poster artists in the «Ukrainian Soviet Encyclopedia», key logical positions and structural representations of the biography and major works of key posters have been identified. Encyclopedic texts have been analyzed and a general line of authors has been identified that filled the encyclopedic content with biographical references. The main differences and approaches in the representation of both the biography of the artist and the selection of illustrations are determined, depending on the author's professional background. The analysis of encyclopedic content is linked to biographies of poster artists, revealed that the use of a territorial-chronological approach in constructing the structure of encyclopedic content, eliminated the possibility of covering a more general format of existence of the artist and the work of art in the information space. The structure and system proposed by L. Vladych became relevant and progressive as of 1982, and set the tone for the following universal encyclopedic publications. Unfortunately, the methodological approaches of many encyclopedic editorial boards have not changed. The tendency of using poster sheets as illustrations of encyclopedic articles on biographies of poster artists has been revealed, and changes in the quantitative and qualitative visual content of «Ukrainian Soviet Encyclopedia» have been observed. The necessity of presenting in the text version explanations to the political posters and cartoons involved as illustrations is determined.

Keywords: poster artist, graphic artist, poster, cartoon, encyclopedia, author, biography.